BOSHLANG'ICH TA'LIMDA LIDERLIK VA BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Nurullayeva Ugulxon Ergashboyevna
Turan International University
"Gumanitar fanlar va pedagogika" kafedrasi
o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)
E-mail: nurullayeva_ugulxon@gmail.com
Abduqahharova Adiba Latifjonova
Turan International University,
S.BT-22-07 guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23088663

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim tizimida liderlik va boshqaruv kompetensiyalarining o'zaro bog'liqligi, ularning pedagogning kasbiy faoliyatidagi o'rni hamda ta'lim sifatini ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining nafaqat bilim beruvchi, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, o'quvchilar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, jamoada hamkorlikni shakllantiruvchi va pedagogik vaziyatlarga strategik yondashuvchi mutaxassis sifatidagi faoliyati yoritiladi. Tadqiqotda liderlik kompetensiyasining tashabbuskorlik, mas'uliyat, kommunikativlik, qaror qabul qilish va motivatsiya kabi komponentlari boshqaruv kompetensiyasining rejalashtirish, tashkil etish, nazorat, monitoring va resurslardan samarali foydalanish ko'nikmalari bilan uzviy aloqada ekanligi asoslanadi. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda taqsimlangan liderlik, jamoaviy boshqaruv, refleksiv yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari liderlik va boshqaruv kompetensiyalarining integratsiyasi o'qituvchining kasbiy samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.
Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, liderlik, boshqaruv, kompetensiya, pedagogik menejment, o'qituvchi, kasbiy rivojlanish, ta'lim sifati.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь лидерских и управленческих компетенций в системе начального образования, их роль в профессиональной деятельности учителя и их значение для обеспечения качества образования. Работа учителя начальной школы – это не только предоставление знаний, но и организатор учебного процесса, координация деятельности учащихся, формирование сотрудничества в коллективе и стратегическое осмысление педагогических ситуаций. Исследование основано на том факте, что такие компоненты лидерских компетенций, как инициативность, ответственность, коммуникабельность, принятие решений и мотивация, тесно связаны с навыками планирования, организации, контроля, мониторинга и эффективного использования ресурсов управленческих компетенций. Также раскрываются возможности распределенного лидерства, командного управления, рефлексивного подхода и использования современных педагогических технологий в начальном образовании. Результаты исследования

показывают, что интеграция лидерских и управленческих компетенций способствует повышению профессиональной эффективности учителя.

Ключевые слова: начальное образование, лидерство, управление, компетенция, педагогическое управление, учитель, профессиональное развитие, качество образования.

Abstract. This article analyzes the interrelationship between leadership and management competencies within the primary education system, their role in a teacher's professional activities, and their significance in ensuring the quality of education. It highlights the role of the primary school teacher not merely as a provider of knowledge, but as a specialist who organizes the educational process, coordinates student activities, fosters collaboration within the team, and adopts a strategic approach to pedagogical situations. The study substantiates the intrinsic link between components of leadership competence—such as initiative, responsibility, communication skills, decision-making, and motivation—and management competence skills, including planning, organizing, control, monitoring, and the efficient use of resources. Furthermore, the article explores the potential of distributed leadership, collaborative management, reflective approaches, and the use of modern pedagogical technologies in primary education. The research findings demonstrate that the integration of leadership and management competencies contributes to enhancing a teacher's professional effectiveness.

Keywords: primary education, leadership, management, competence, pedagogical management, teacher, professional development, quality of education.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yilayotgan talablar faqatgina fan bo‘yicha bilim va metodik mahorat bilan chegaralanmaydi. Bugungi pedagog o‘quv jarayonini mustaqil rejalashtirish, o‘quvchilar faoliyatini tashkil etish, pedagogik jamoa bilan samarali hamkorlik qilish, muammoli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish hamda ta’lim jarayonida innovatsion o‘zgarishlarni boshqarish qobiliyatiga ham ega bo‘lishi zarur. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida mazkur masala alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bir vaqtning o‘zida pedagog, tashkilotchi, motivator, tarbiyachi va jamoa yetakchisi vazifalarini bajaradi. Shu sababli uning liderlik va boshqaruv kompetensiyalari o‘zaro chambarchas bog‘langan holda rivojlanishi lozim. OECD ma’lumotlarida maktab liderligi ta’lim va tarbiya sifatini shakllantiruvchi muhim omillardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Ta’lim liderlari aniq maqsad va yo‘nalish belgilash, ishonch muhitini yaratish, o‘qitish sifatini yaxshilash va hamkorlikni rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi. UNESCOning 2024/2025-yilgi Global Education Monitoring hisobotida esa ta’lim liderligining muhim yo‘nalishlari sifatida kutilmalarni belgilash, ta’limga e’tibor qaratish, hamkorlikni rivojlantirish va inson salohiyatini rivojlantirish ajratib ko‘rsatilgan.

O‘zbekistonda ham pedagoglarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi ilmiy tadqiqotlarda o‘rganilmoqda. Xususan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari sifatida pedagogik bilim, faoliyat, resurslarni boshqarish, innovatsion yondashuv va emotsional intellekt kabi jihatlar ko‘rib chiqilgan. Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich ta’limda liderlik va boshqaruv

kompetensiyalarining o‘zaro bog‘liqligini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Liderlik tushunchasi pedagogika va menejment fanlarida turli nuqtayi nazarlardan talqin qilinadi. P. Northouse liderlikni umumiy maqsadga erishish yo‘lida guruh a’zolariga ta’sir ko‘rsatish jarayoni sifatida izohlaydi. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, pedagogik liderlikni o‘quvchilar, hamkasblar va ota-onalarni umumiy ta’limiy maqsadlar atrofida birlashtira olish qobiliyati sifatida talqin qilish mumkin. Ta’lim muhitida liderlik faqat rahbar lavozimiga ega bo‘lishni anglatmaydi. OECD tadqiqotlarida “teacher leadership”, ya’ni o‘qituvchi liderligi tushunchasiga alohida e’tibor berilib, pedagoglarning sinfdan tashqari va maktab miqyosida tashabbus ko‘rsatishi, hamkasblar bilan hamkorlik qilishi va ta’limni takomillashtirish jarayonlarida ishtirok etishi muhimligi qayd etilgan. Boshqaruv kompetensiyasi esa ta’lim jarayonini maqsadli tashkil etish, rejalashtirish, resurslarni taqsimlash, nazorat qilish, monitoring olib borish va natijalarni tahlil qilish bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini anglatadi. O‘zbekistondagi tadqiqotlarda ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida ko‘rilmoqda.

UNESCO IIEP tomonidan ishlab chiqilgan kompetensiyalar doirasida ta’limni rejalashtirish va boshqarishda texnik, strategik va munosabatlarga oid kompetensiyalar bilan bir qatorda jarayon va jamoalarni boshqarish, muzokara olib borish, ustuvorliklarni belgilash kabi ko‘nikmalar ham muhim deb belgilanadi. Demak, liderlik kompetensiyasi boshqaruv faoliyatining insoniy va motivatsion tomonlarini kuchaytirsa, boshqaruv kompetensiyasi liderlik g‘oyalarini aniq reja, mexanizm va amaliy faoliyatga aylantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda liderlik va boshqaruv kompetensiyalari bir-birini to‘ldiruvchi ikki muhim kasbiy komponent ekanligini ko‘rsatadi. Ularni quyidagi model orqali ifodalash mumkin:

Liderlik kompetensiyasi → maqsad va tashabbus → motivatsiya → hamkorlik → Boshqaruv kompetensiyasi → rejalashtirish → tashkil etish → nazorat → tahlil → Ta’lim sifati

Mazkur modelda liderlik pedagogning “nima uchun?” va “qayerga?” degan savollarga javob berishini ta’minlasa, boshqaruv kompetensiyasi “qanday qilib?” degan savolga amaliy javob beradi.

Liderlik va strategik maqsadlarni belgilash. Lider o‘qituvchi ta’lim jarayonining maqsadini aniq belgilaydi va o‘quvchilarni ushbu maqsadga yo‘naltira oladi. Bunda pedagog nafaqat dars mavzusini, balki o‘quvchining uzoq muddatli rivojlanishini ham nazarda tutadi. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishni maqsad qilgan bo‘lsa, ushbu maqsadga mos topshiriqlar, guruhli faoliyat va muammoli vaziyatlarni tashkil etadi.

Kommunikativ liderlik va boshqaruv. Boshlang‘ich ta’limda samarali boshqaruvning muhim sharti — kommunikativ kompetensiyadir. O‘qituvchi o‘quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va maktab rahbariyati bilan samarali muloqot qila olishi kerak. Liderlik kommunikatsiyasi faqat axborot yetkazish bilan cheklanmaydi. U tinglash, fikrni qabul qilish, ishontirish, nizolarni konstruktiv hal qilish va jamoani umumiy maqsadga yo‘naltirishni ham o‘z ichiga oladi.

Qaror qabul qilish va mas’uliyat. Boshqaruv jarayonida turli muammoli vaziyatlar yuzaga keladi. O‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasidagi farqlar, intizom masalalari, ota-onalar bilan muloqot, dars vaqtining cheklanganligi kabi vaziyatlarda pedagog mustaqil qaror qabul qilishi talab etiladi. Liderlik kompetensiyasi esa ushbu qaror uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, uning natijasini tahlil qilish va zarur bo‘lsa strategiyani o‘zgartirish imkonini beradi.

Jamoaviy boshqaruv va taqsimlangan liderlik. Zamonaviy ta’limda boshqaruv faqat maktab direktori yoki rahbariyat zimmasidagi vazifa sifatida qaralmaydi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, o‘qituvchilarning maktab qarorlarida ishtiroki va “teacher leadership” shakllarining rivojlanishi ta’lim tashkilotidagi hamkorlikni kuchaytirishi mumkin. Boshlang‘ich ta’limda bu yondashuv metodik birlashmalar, pedagogik jamoalar, loyiha guruhlari va hamkorlikdagi darslarni tashkil etishda namoyon bo‘ladi.

Emotsional intellekt va boshqaruv. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda pedagogning emotsional holatni anglash va boshqarish qobiliyati alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rag‘batlantirish, qo‘llab-quvvatlash va pedagogik ta’sir choralarini tanlashi kerak. Shu sababli liderlik kompetensiyasining emotsional-intellektual komponenti boshqaruv kompetensiyasining kommunikativ va tashkiliy komponentlari bilan bevosita bog‘lanadi.

Innovatsion boshqaruv va liderlik. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining mazmuni va tashkil etilishiga yangi talablarni kiritmoqda. Zamonaviy o‘qituvchi elektron resurslardan foydalanish bilan birga, o‘quv jarayonini raqamli muhitda rejalashtirish va nazorat qilish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, innovatsion liderlik pedagogni yangiliklarni qabul qilish va jamoaga tatbiq etishga undasa, boshqaruv kompetensiyasi innovatsiyani rejalashtirish, amalga oshirish va natijalarini monitoring qilishni ta’minlaydi.

Liderlik va boshqaruv kompetensiyalarining o‘zaro bog‘liqligi

Liderlik komponenti	Boshqaruv komponenti	Amaliy namoyon bo‘lishi
Tashabbuskorlik	Rejalashtirish	Yangi pedagogik loyihalarni ishlab chiqish
Strategik fikrlash	Maqsadli boshqaruv	Ta’lim natijalarini oldindan belgilash
Kommunikativlik	Muvofiqlashtirish	O‘quvchi, ota-ona va hamkasblar bilan hamkorlik
Motivatsiya	Rag‘batlantirish	O‘quvchilar faolligini oshirish
Mas’uliyat	Nazorat	Ta’lim natijalarini monitoring qilish
Muammoli vaziyatlarni hal qilish	Qaror qabul qilish	Pedagogik muammolarga tezkor yechim topish
Innovatsion fikrlash	O‘zgarishlarni boshqarish	Zamonaviy texnologiyalarni ta’limga joriy etish
Jamoaga ta’sir ko‘rsatish	Jamoani tashkil etish	Hamkorlikdagi pedagogik faoliyatni yo‘lga qo‘yish

Jadvaldan ko‘rinadiki, liderlik va boshqaruv kompetensiyalarini bir-biridan ajratib o‘rganish ularning haqiqiy pedagogik mazmunini to‘liq ochib bermaydi. Liderlik boshqaruvga yo‘nalish, motivatsiya va ijtimoiy ta’sir mexanizmini bersa, boshqaruv ushbu yo‘nalishni amaliy jarayonga aylantiradi. UNESCO ham ta’lim tashkilotlarida liderlikni taqsimlash,

o‘qituvchilarga aniq vazifalar va tegishli tayyorgarlik berish hamda ularni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etish muhimligini ta’kidlaydi.

Pedagogik modelni takomillashtirish yo‘nalishlari. Boshlang‘ich ta’limda liderlik va boshqaruv kompetensiyalarini birgalikda rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik mexanizmni taklif etish mumkin:

diagnostika → maqsad belgilash → kompetensiyalarni shakllantirish → amaliy faoliyat → refleksiya → monitoring → korreksiya.

Birinchi bosqichda o‘qituvchining mavjud liderlik va boshqaruv kompetensiyalari aniqlanadi. Keyingi bosqichda individual rivojlanish maqsadlari belgilanadi. Shundan so‘ng treninglar, amaliy mashg‘ulotlar, pedagogik loyihalar, mentorlik va jamoaviy faoliyat orqali kompetensiyalar rivojlantiriladi. Bunda ayniqsa keys-stadi, loyiha metodi, muammoli vaziyatlar, refleksiv topshiriqlar, jamoaviy loyihalar va pedagogik simulyatsiyalar samarali vositalar sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda liderlik va boshqaruv kompetensiyalarining o‘zaro bog‘liqligi o‘qituvchining zamonaviy kasbiy faoliyatini tashkil etuvchi muhim omillardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, liderlik kompetensiyasi pedagogning tashabbuskorligi, strategik fikrlashi, kommunikativligi, motivatsiya berishi va jamoaga ta’sir ko‘rsatishini ta’minlasa, boshqaruv kompetensiyasi ushbu sifatlarni rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, monitoring va nazorat jarayonlari orqali amaliy faoliyatga aylantiradi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida liderlik hamda boshqaruv kompetensiyalarini alohida emas, balki integratsiyalashgan holda rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv o‘qituvchining mustaqil qaror qabul qilish, jamoaviy faoliyatni tashkil etish, innovatsiyalarni joriy etish va o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ta’lim liderligi bo‘yicha xalqaro yondashuvlar ham rahbarlikni faqat ma’muriy vazifalar bilan cheklamasdan, ta’lim sifati, hamkorlik va inson salohiyatini rivojlantirish bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Demak, liderlik va boshqaruv kompetensiyalarining integratsiyasi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va ta’lim sifatini oshirishning muhim pedagogik sharti sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Northouse P. G. Leadership: Theory and Practice. 9th ed. SAGE Publications, 2021.
2. OECD. TALIS 2018 Results (Volume II): Teachers and School Leaders as Valued Professionals. Paris: OECD Publishing, 2020.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024/5: Leadership in Education. Paris: UNESCO, 2024.
4. UNESCO IIEP. A Competency Framework for Educational Planners and Managers. Paris: UNESCO IIEP, 2024.
5. Qodirova F. D. Technology to Increase the Management Competence of Future Primary School Teachers // Current Research Journal of Pedagogics. 2021. Vol. 2, No. 8. P. 27–33.
6. Avezova R. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining boshqaruv kompetentligini takomillashtirish mezonlari // O‘zMU xabarlari. 2024.

7. Umarova N., Sobirova Sh. Ta’lim muassasalarida liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy yo‘nalishlari // Maktabgacha va maktab ta’limi. 2025.
8. Egamberdiyeva Y., Tojiboyeva M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida liderlik kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik asoslari // Maktabgacha va maktab ta’limi. 2026.
9. Ismailov A. A. Demografik o‘sish sharoitida maktab rahbarining liderlik kompetensiyalari va ta’lim sifati // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. 2026. 8(2). B. 351–359.
10. OECD. Instructional and Administrative Leadership. OECD Education Policy.